

УДК 929:130.2(045)

Л.Г. Дабло

ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД ТВОРЧОСТІ Д.ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО

Процеси національно-культурного відродження супроводжуються зростанням інтересу не лише до загальної історії нашої держави, а й до окремих її діячів. У цьому контексті є актуальною проблема вивчення історії української інтелігенції, зокрема її внеску у відродження національної культури та розвитку самосвідомості українського народу наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Важливу роль у цьому відігравали університети й створені в останній третині ХІХ ст. історичні наукові товариства та їх діячі, серед яких важливе місце посідає Харківське історико-філологічне товариство (ХІФТ), активним учасником якого був Д.М. Овсянико-Куликовський.

Одним із найбільш плідних періодів діяльності цього товариства став кінець ХІХ – початок ХХ ст. Перші свідчення про роботу наукового об'єднання при університеті надають безпосередньо його учасники – члени товариства, викладачі, провідні професори, меценати, засновники музеїв, фахівці з історії у вигляді спогадів. Насамперед, ці матеріали містять багатий фактологічний матеріал, але не мають аналізу і необхідного історико-культурного контексту.

Щодо вивчення цієї проблеми в радянський період, слід зазначити таких вчених, як Л.Калуцьку, В.Сарбея, В.Фрадкіна, В.Шандру, В.Назаренка, О.Журбу, С.Куделка, В.Міхеєва. Загалом, історія ХІФТ аналізувалась у різних публікаціях, тому в статті акцентується увага на діяльності в ХІФТ професора Д.М. Овсянико-Куликовського (1853-1920 рр.), який протягом 17 років плідно працював у Харківському університеті.

Провідними і більш ранніми дослідниками його наукової діяльності є О.Ветухов, А.Горнфельд, Т.Райнов, С.Ольденбург, П.Сакулін. В їх роботах знаходимо матеріал стосовно наукової діяльності Овсянико-Куликовського. Дещо пізніше з'явилися роботи М.Анікіна, А.Ковалівського, М.Осьмакова, М.Бойка, Ю.Манна, І.Ілюхіна.

Дослідниками суспільно-політичної думки в середині ХХ ст. були й А.Волошенко, Я.Грицак, І.Гуржій, О.Рєєнт, В.Сарбей, Я.Дашкевич. Серед українських науковців необхідно виділити доробок такого вченого, як О.Ладига, який комплексно дослідив громадсько-політичну, культурно-освітню та наукову діяльність Овсянико-Куликовського; з'ясував його вплив на розвиток інтелігентського руху кінця ХІХ – початку ХХ століття; вперше визначив місце вченого в розробці національного питання в Російській імперії [1].

При наявності певної кількості публікацій, вбачаємо потребу подальшого вивчення наукової спадщини Д.Овсянико-Куликовського в Харківському університеті, зокрема в історико-філологічному товаристві, оскільки деякі аспекти його наукових поглядів розглядалися побіжно.

Мета статті полягає у поглибленому висвітленні культурно-освітньої та наукової діяльності Д.Овсянико-Куликовського в ХІФТ.

Завдання: проаналізувати діяльність вченого у ХІФТ, визначити його внесок в історико-філологічну науку в університеті загалом.

Історико-філологічне товариство при Харківському університеті, засноване 1876 р., було створене як невелике за складом наукове об'єднання, що завдяки енергійній і плідній діяльності його учасників, згодом перетворилось на науково-освітній і організаційний центр наукової думки в Україні. Його заснування зумовлене тим, що наукові й суспільні інтереси вчених гуманітарного напрямку потребували широкого розповсюдження своїх ідей та досліджень, аніж у межах університетських аудиторій.

За час роботи цього товариства до його складу ввійшло понад 300 членів. За своїм науковим потенціалом це товариство можна вважати малою Академією наук на громадських засадах, бо в його складі було понад 30 осіб з академічними званнями, які представляли Академії наук усіх слов'янських держав. Це – відомі історики та філологи, філософи, мистецтвознавці, економісти й етнографи, фольклористи й історики культури. Серед них і Д.М. Овсянико-Куликовський, що входив до складу лекційного комітету при педагогічному відділі історико-філологічного товариства [2; 136, 137].

Д.М. Овсянико-Куликовський – видатний представник української історичної та культурологічної науки. Творчий шлях ученого охоплює майже півстоліття. Його постать настільки

багатогранна, що в кожній галузі своїх досліджень він залишив вагомий внесок; поклав початок та сприяв розвитку нових наукових напрямів, які розробляються і в наш час.

1888 р. він отримав запрошення на посаду професора Харківського університету, де працював до 1906 року [3; 58]. З Харковом він пов'язаний не лише науковою діяльністю, а й суспільно-політичною роботою. Вчений був першим редактором журналу «Записки імператорського Харківського університету», членом Товариства грамотності та Громадської бібліотеки, де виступав із публічними лекціями, кошти від яких стали одним із джерел для будівництва міської бібліотеки.

Тісний зв'язок професури ХІФТ зі студентством протягом усієї історії Товариства був запорукою його успішної праці. Атмосфера доброзичливості, що панувала у Товаристві, спроможність вільного обміну науковими думками, турботливе ставлення до підростаючого покоління, відіграло важливу роль у підготовці молодих учених. Найкращі студентські роботи після обговорення на засіданнях ХІФТ друкувались потім у періодичних виданнях Товариства, «Російському філологічному віснику», «Записках Харківського університету» та ін. виданнях.

З часом виникли комітети, товариства, що взяли на себе керівництво окремими сферами культурно-освітньої роботи. Першим створено комітет жіночої ремісничої школи, потім виникли комісія народних читань, видавничий комітет, комітет першої безкоштовної бібліотеки – читальні, комітет сільських бібліотек та ін. В їх діяльності активну участь брав Д.М. Овсянико-Куликовський.

У Харківському історико-філологічному товаристві були тісно переплетені науково-педагогічні та культурно-просвітницькі інтереси його членів. На одному з засідань 1892 р. М.Сумцов запропонував відкрити Педагогічний відділ з метою обговорення питань, дотичних до викладання історико-філологічних предметів у навчальних закладах. А вже у 1894 році Товариство вирішило влаштувати загальнодоступні наукові читання для харківських вчительок або ж лекційний комітет. Для читання курсу лекцій з мовознавства, загальної літератури, загальної історії, російської літератури та історії було виділено групу членів Харківського історико-філологічного товариства, до якої входив Д.М. Овсянико-Куликовський.

Він проводив наукові читання, виступав з доповідями. Серед його доповідей були такі, як «До історії думки», «Про синів Адіті», «Про філософський елемент у працях Потебні», «Про ізраїльського змія» Сковороди, «Про космологічні ідеї давнини», «Пам'яті Лермонтова». Та вже за два роки своєї роботи комітет поширив свою діяльність на усі верстви населення Сходу України, Кубані, Війська Донського.

Народних учителів і університетських професорів, що брали участь у роботі Товариства та його відділах, об'єднував найбільш суттєвий бік їхньої діяльності – освіта, виховання підростаючого покоління. На засіданнях Педагогічного відділу заслухано сотні доповідей та рефератів, присвячених методиці викладання гуманітарних дисциплін, організації дозвілля та відпочинку учнів, класного та позакласного читання тощо. Значна частина доповідей надрукована у 7 випусках «Трудів Педагогічного відділу», розміщених у Збірниках Товариства. Підготовлений членами Відділу «Посібник для влаштування загальнодоступних наукових та літературних читань» накладом 3000 примірників витримав два видання. При відділі було створено лекційний комітет, методичну комісію, що розробляла питання поліпшення викладання гімназичних курсів. Велика увага в роботі ХІФТ приділялась питанням підготовки наукових кадрів. Для заохочення студентської наукової діяльності при Товаристві встановлюється низка премій: 1895 р. – премія ім. О.Потебні за найкращі твори з історії російської мови та літератури; 1906 р. – ім. М.Дрінова – у галузі слов'янознавства; 1909 р. – ім. Є.Редіна – з історії мистецтва й археології; 1911 р. – ім. Т.Шевченка – з української історії, етнографії та історії літератури; 1913 р. заснована премія ім. М.Лисенка за роботи в галузі української етнографії.

На тісному зв'язку членів Харківського історико-філологічного товариства з народом із захопленням наголошував Матій Мурко у листі до М.Сумцова на честь ювілею Товариства: «25-річчям свого товариства можете пишатися. Щоб вам це довести, скажу Вам, що в нас у Градиці університет 8-й за кількістю студентів між німецькими університетами, 10-й у Німеччині та 6-й – у Австрії подібного товариства не мають, університети взагалі без підтримки у населення».

Під час роботи у Харківському університеті Д.М. Овсянико-Куликовський мав великий вплив на філологів Харківського гуртка та брав активну участь у виданні збірників «Питання теорії і психології творчості». З позицій своєї психологічної доктрини Овсянико-Куликовський пише статті, книги, монографії про творчість О.Пушкіна, М.Гоголя, І.Тургенєва, Л.Толстого, А.Чехова; розглядає такі класичні твори, як «Горе від розуму», «Євгеній Онегін», «Дворянське гніздо», «Мертві душі»,

«Обломов».

Він став одним із фундаторів психологічної школи у літературознавстві. Фундаментальною працею вченого є багатотомне соціально-психологічне дослідження «Історія руської інтелігенції» (1903-1910 рр.). Це був «...генезис ваших нових інтересів та робіт у галузі психології художнього мистецтва, критики та історії руської літератури» [3; 59]. Таку характеристику дав вченому його сучасник Д.Багалій. Слухаючи лекції О.Потебні, використовуючи його психологічні принципи аналізу мови, художньої творчості, вірувань та образів, Д.М. Овсянико-Куликовський з початку 90-х рр. XIX століття почав застосовувати психологічний метод у своїх дослідженнях. Знайомство з Потебнею і його науковими працями справило на молодого вченого такий величезний вплив, що він став послідовником його ідей та досліджень і популяризатором його спадщини. Так, після смерті О.Потебні, Овсянико-Куликовський присвячує йому свою роботу під назвою «Потебня як мовознавець-мислитель», опубліковану в «Київській старовині».

31 жовтня 1901 р. при історико-філологічному факультеті Харківського університету відкрито студентський гурток з психології художнього мистецтва, який очолив професор Д.М. Овсянико-Куликовський. Засідання гуртка були достатньо багатолюдними, збирали студентів різних факультетів, професорів та приват-доцентів. Деякі реферати розгорталися студентами в більш широкі дослідження та друкувалися.

Звернувшись до ідей нової французької психологічної школи Т.Рибо, методології українського вченого О.Потебні, Овсянико-Куликовський глибше почав розуміти процеси мовної діяльності людини, міфології. Вчений використовував їхні методи при аналізі першоджерел [4; 47-66]. Поступово психологія, її експериментальні прийоми і методика перетворювались у його науковій діяльності з предмета вивчення у знаряддя пізнання, метод дослідження спочатку явищ мови і міфології, а потім у вивченні історії давніх цивілізацій, історії російської інтелігенції [4; 27].

Сутність психологічного методу Д.М. Овсянико-Куликовського зводилась до наступного: творцем наукових, філософських, морально-етичних, художньо-естетичних та інших духовних цінностей була особистість; творчість завжди індивідуальна; наука з'ясує, в силу яких ідейних спонукань і вольових мотивів, з якою метою, створювались ті чи інші духовні цінності. Але суттєвим недоліком психологічного методу було те, що мотиви творчості, її зміст і мету дослідники вбачали в особистості самого творця, рисах і особливостях його психології, ізольовуючи таким чином політичного діяча або володаря, який видає закони, чи вченого – від навколишнього середовища, умов сучасної їм суспільно-політичної ситуації [5; 16-18]. Але, Д.М. Овсянико-Куликовський, будучи еkleктиком за світоглядом, у своїх критичних етюдах і історичних статтях, а також в «Історії руської інтелігенції», намагався вийти за межі особистості «творця», зачиненого в самому собі, і пояснити його психологію національними особливостями і впливом на «творця» класової ідеології.

Д.М. Овсянико-Куликовський виявив себе в Харківському університеті і як видатний орієнталіст (сходознавець), знавець санскриту і староіндійської культури. Він застосував принципово нову методологію вивчення стародавніх пам'яток: якщо раніше вони вивчалися для побудови граматик відповідних мов, то учений розглядав вивчення санскриту як джерело дослідження культури стародавнього світу, що відповідало традиціям Харківської філологічної школи.

Плідно працюючи в галузі психології, вчений продовжує приділяти увагу й індологічним¹ дослідженням і продовжує себе проявляти як сходознавець та знавець стародавньої індійської культури. У харківський період діяльності він видав кілька робіт з ведаїстики: «Ведійські етюди: Индра-вакваршані», «Ведійські етюди: Сини Адіті» (1891 і 1892 рр.), «Релігія індійців в епоху Вед» (1892 р.) та ін. Але «Рігведа» була для нього не лише прекрасною пам'яткою, а й твором, що викликав «психологічний» внутрішній інтерес. Свої знання та надбання Д.М. Овсянико-Куликовський прагнув передати харківським студентам. Серед його курсів санскрит, ведійська, авестійська та давньоіранська мови, історія релігії і культури давніх індійців та іранців, історія індійської літератури. Це була основа для подальших лінгвістичних, літературознавчих пошуків Овсянико-Куликовського, поступово вчений повертається від індологічної тематики до проблем російського мовознавства [6; 151].

На початку XX ст. він повністю присвятив себе теоретичній лінгвістиці та російському літературознавству.

Сам вчений підсумовує науковий період своєї творчості кінця XIX – початку XX століття так: «Дуже стало мені у нагоді моє колишнє вивчення релігії, міфу, давніх культур Сходу. Виникали питання психологічних взаємозалежностей мови та світу природи, сутності та всесвітньо-історичного

значення релігії. Виникло і питання психології національності, розробку якого мені вдалося розпочати значно пізніше (1905-1907 г.)» [7; 340].

Вивчення персоналій Харківського історико-філологічного товариства не лише свідчить про велике тяжіння його вчителів-гуманітаріїв до громадсько-просвітницької діяльності, але й демонструє величезну любов до свого народу, бажання якомога ближче бути до свого коріння. Представники Харківського історико-філологічного товариства входили в усі комітети і комісії Харківського товариства з поширення у народі грамотності – єдиного закладу, який перетворився завдяки їм у Всеросійський науковий центр з питань позашкільної освіти і здобув європейське визнання.

Дмитро Миколайович був видатною особистістю, яка багато зробила для Харкова: він був першим редактором «Записок імператорського Харківського університету», читав публічні лекції, кошти від яких були одним із джерел для будівництва міської бібліотеки, входив до складу лекційного комітету при педагогічному відділі історико-філологічного товариства, де проводив наукові читання. Вчений чимало доклав зусиль для скасування заборони на друкування літератури українською мовою в складі університетської комісії, створеної для підготовки офіційної відповіді царському уряду [12; 255]. Він віддав 17 років професорської діяльності Харківському університету. Саме харківський період наукової діяльності Овсянико-Куликовського, на думку дослідників, мав важливе значення українських вчених і української культури, а також для розвитку світової науки та культури.

Примітки

¹ Індологія – комплексна гуманітарна наука, що вивчає історію, культуру, мови, літературу, ідеологічні погляди етнічних груп, що проживають на Індійському субконтиненті (тобто в Південній Азії); гілка сходознавства.

Джерельні приписи

1. Ладига О.І. Суспільно-політична думка в Російській імперії другої половини XIX – початку XX століття. Д.М. Овсянико-Куликовський: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / О.І. Ладига; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. – Луганськ, 2003. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru>.

2. Наумов С.О. Харківський університет у суспільно-політичному русі другої пол. XIX – початку XX ст. / Наумов С.О., Посохов С.І. – Режим доступу <http://www.history.org.ua>.

3. Фрадкіна Н.В. Харківське історико-філологічне товариство (до 125 річчя з дня заснування) / Н.В. Фрадкіна // Вісник НТУ «ХП». – 2002. – № 15. – С. 135-140.

4. Сумцов Н.Ф. Овсянико-Куликовский Д.Н.: 35-летие научно-литературной деятельности / Н.Ф. Сумцов // Вестник Харьковского историко-филол. об-ва. – 1913. – Вып. 3. – С. 56-60.

5. Осьмаков Н.В. Овсянико-Куликовский Д.Н. / Н.В. Осьмаков // Академические школы в русском литературоведении. – М., 1975.

6. Илюхин И.Г. Овсянико-Куликовский Д.Н. – историк и критик русской литературы 1853-1890 гг. / И.Г. Илюхин // Учені зап. – Харків. держ. ун-т ім. О.М. Горького. – Т. LXX. – Труды филол. ф-ту. – Т. 3. – Харків, 1956.

7. Чувпило Л.О. Сходознавство в Харківському університеті (1805-1917 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Л.О. Чувпило. – Х., 2002. – 199 с.

8. Овсянико-Куликовский Д.Н. Литературно-критические работы / Д.Н. Овсянико-Куликовский. – М.: Худож. лит., 1989. – Т. 2. – 524 с.

9. Плотников П.Г. Потемнинство как научное наследие / П.Г. Плотников // Известия Воронеж. пед. ин-та. – 1989. – Т. 6. – Кн. 1.

10. Халанский М.Г. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905 гг.) / Халанский М.Г., Багалий Д.И. – Харьков, 1908. – 400 с.

11. Овсянико-Куликовский Д.М. [Автобиография] // Историко-филологический ф-т Харьковского ун-та за первые сто лет его существования (1805-1905): История. Биографический словарь профессоров и преподавателей / Под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалея. – Харьков: Изд. ун-та, 1908. – С. 229-231.

12. Бакіров В.С. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років / Бакіров В.С., Духопельников В.М., Зайцев Б.П. – Харків: Фоліо, 2004. – 750 с.

Резюме

Розглядається діяльність вченого Харківського університету Д.М. Овсянико-Куликовського. Характеризуються діяльність вченого в Товаристві, розглядається коло його наукових інтересів та вплив його досягнень на культуротворчі процеси в Україні.

Ключові слова: історико-філологічне товариство, Харківський університет, психологічний метод, наукова діяльність, культуротворчі процеси.

Summary

Dablo L. Kharkiv period of work D.Ovsyanik-Kylikovsy

Activity of prominent scientist of the Kharkiv university, academician D.Ovsyanik-Kylikovsy is examined. Basic directions of activity of scientist are characterized in Society, examines near him scientific interests and determines influence of his achievements on kulturolog processes in Ukraine.

Key words: historic-philological society, Kharkiv university, psychological method, scientific activity, kulturolog processes.

Аннотация

Анализируется деятельность выдающегося ученого Харьковского университета, академика Д.М. Овсянико-Куликовского. Характеризуются направления деятельности ученого в Обществе, рассматривается круг его научных интересов и влияние его достижений на культуротворческие процессы в Украине.

Ключевые слова: историко-филологическое общество, Харьковский университет, психологический метод, научная деятельность, культуротворческие процессы.